

УДК 821.161.2.09

Школа В. М.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

КАЗКОВІ ЕЛЕМЕНТИ П'ЄС ПИЛИПА КАПЕЛЬГОРОДСЬКОГО

Між фольклором і літературою – двома формами словесного мистецтва – відбувається процес взаємовпливу, взаємозбагачення, який у певні історичні періоди характеризується різним рівнем інтенсивності. Зауваження Олексія Гончара – дослідника літератури передшевченківського періоду, про те, що без з'ясування питань взаємодії фольклору й літератури “неможливо глибоко зрозуміти та історично правдиво висвітлити закономірності й умови тогочасного розвитку українського художнього письменства” [4, 6], – однаковою мірою стосується всіх етапів літературного розвитку. “Використання незліченних скарбів українського фольклору, – як слушно відзначив В. Бойко, – стало однією з характерних рис української літератури” [3, 19]. Проблема взаємин літератури і фольклору в українському літературознавстві піднімалася у працях Олексія Гончара, Олексія Дея, Олексі Мишанича, Володимира Погребенника, Станіслава Росовецького, Михайла Яценка та інших.

Інтерес до фольклору та його художнє використання з певною метою науковці називають “фольклоризмом”. Однією з типових ознак фольклоризму літератури є художня трансформація, переосмислення чи розбудова письменниками традиційно фольклорних мотивів, образів, композиційних схем та художні засобів “у канві власного художнього тексту” [10, 399]. Низкою наукових досліджень з'ясовується питання зв'язку творчості письменників із фольклором: Г. Сковороди (О. Мишанич), І. Котляревського (І. Пільгук, О. Данисько, В. Шубравський, М. Яценко), Г. Квітки-Основ'яненка (О. Гончар), Т. Шевченка (Т. Комаринець), І. Франка (Б. Кирдан), Ю. Яновського (Л. Бондаренко) та інших.

Варте підготовки монографічне дослідження проблеми освоєння і використання українськими драматургами великих естетичних багатств усної народної творчості. Тому одним із актуальних завдань є вивчення фольклоризму драматичних творів 20–30 років ХХ століття (казкової тематики, образів, мотивів, художніх засобів тощо). **Мета** нашої розвідки – визначити та проаналізувати фольклоризм творів Пилипа Капельгородського дитячої тематики. **Завдання:** виявити у п'єсах “Чарівна сопілка” та “Праця” народнопоетичні елементи; розглянути фольклорні мотиви, образи, художні засоби у авторських текстах; проаналізувати ті елементи, на яких позначилася близькість до казки.

Казкові мотиви домінують у драматичних творах Пилипа Капельгородського (1882–1942), присвячених дитячому глядачеві. В основі п'єси-феєрії “Чарівна сопілка” (1923) – сюжет однойменної української народної легендарної казки (М. Андреев вказав на побутування 15 варіантів цієї сюжетної схеми в українських казках [1, 67]). Твір, в якому розробляється мотив чудесного предмету, складається із трьох шматків, які можемо потрактувати як пролог, основну частину, епілог. У

пролозі показано робітничу сім'ю. Голову родини заарештували за підбурювання до страйку. Його дружина з донькою залишилися без засобів до існування.

Центральна частина подана у формі фантастичного сну героїні – дівчинки Надійки. При цьому автор вдається до так званого модуля переходу [12, 69], – моменту переходу від реального до казкового. Суть такої побудови означив Юрій Ярмиш: “Сон, тобто власне казку, обрамлює в таких творах здебільшого цілком реалістичне оповідання” [12, 69]. Уві сні дівчинка зустрічається з багатьма персонажами (створеними за принципом персоніфікації понять та явищ: Мати-природа, Земля, Вода, Повітря, Огонь, Діти-квітки, діти-метелики, діти-бабки та на міфологічній основі: привиди), серед них вирізняється Робітник – “велетень в світі”, “природи найкращий вінець” [5, 296, 298] – єдиний, хто вирізняється масою здібностей: уміє дістати скарби Землі, подолати силу Води, скувати силу Повітря, приставити до роботи необмежену силу Вогню. Наділений незвичайною силою, робітник виступає у якості помічника – дарує дівчинці чарівний предмет – чудодійну сопілку, яка “усіх розбудить” [5, 301]. Наявність мотиву “Дудка, яка кличе до повстання” Л. Браг відзначив у білоруських казках [2, 223]. У вказівнику сюжетів східнослов'янських казок вона поміщена під номером 592 [9, 166]. Сонні візії, як зауважив Еріх Фромм, мають спільні риси із міфами і казками – вони “написані” мовою символів. [11, 183] Світ сну – чарівний простір, в якому здійснюються мрії. Він продовжується і наяву: прокинувшись, Надійка отримує сопілку від дівчини-робітниці. Це вселяє у неї впевненість у чарівних властивостях цього предмета: “Як заграю, то все нам зразу буде!.. І татко буде!.. І хлібця буде!..” [5, 302]. Виконання Надійкою на сопілці улюбленої пісні батька – “Інтернаціоналу” повертає їй як батька, так і надії на майбутнє.

У епілозі батько висловлює переконаність у тому, що саме “Інтернаціонал” допоможе як нинішньому поколінню робітників, об'єднавши їх, так і майбутнім, замінивши для дітей казку про велетнів, героїв та царів, бо “краще казки той момент, коли з рабів становляться знов люди!” [5, 303].

Отже, у “Чарівній сопілці” автор продемонстрував своє тяжіння до засвоєння жанрової форми, яка бере свій початок в усній народній творчості. У художню структуру п'єси для дітей драматург увів традиційний казковий атрибут – чарівний предмет, який об'єднує, розбуджує до боротьби за нове життя, має властивість подавати бажане. Поєднавши казково-фантастичну та реалістичну площини, автор здійснив синтез фантастики та явищ сучасної йому дійсності. У феєрії Пилипа Капельгородського відобразилась одна із визначальних рис літературної казки, в якій “спроектований час її створення і авторська концепція” [6, 88].

Прийом сну застосований Пилипом Капельгородським і при написанні драматичної гуморески “Ой колись ми панували...” (із підзаголовком “Сон куркуля Дери землі”).

Казковий мотив “подорожі за чимось” драматург розробляє і у п'єсі “Праця” (1924). По-суті, – це опрацювання сюжетної схеми “Хто не робить, той і не їсть” новелістичної казки (цей сюжет як додатковий до каталогу сюжетів Томпсона ввів М. Андреев, вказавши на вісім його записів [1, 67]). Мотиви поваги до фізичної

праці, випробовування працею характерні для фольклорної казки.

Композиційно твір складається із двох сюжетно не пов'язаних частин. Контрастність між ними заявлена як різним місцем дії (кімната на морському курорті – плавні на острові), так і іншим складом персонажів. Об'єднує ці частини постать тринадцятилітнього сина фабриканта Сашка, який у них постає зовсім різним, про що свідчить його портрет. На початку твору – “худий, мізерний, вередливий”, у третій дії – “здоровий, веселий, дужий” [5, 305].

У першій частині герой змальований у звичному для нього закритому локусі, де він постає розбещеною дитиною, якій догоджають мати, батько, лікар, лакеї. Хлопець всіма засобами намагається задовольнити свої примхи – отримати від батька яхту і, не зважаючи на брак належної підготовки, вийти на ній в море. Автор вводить елемент казкового сюжету “герой залишає дім” [8, 40]. У світовій міфології, фольклорі, літературі вихід із дому виступає лейтмотивною сюжетною зав'язкою і відправним пунктом наступних пригод і випробувань [7, 80].

Другу дію можна трактувати і як робінзонаду – вимушену зупинку в процесі пошуку шляху додому, і як зображення акту ініціації (посвячення). Хлопець через невмілі і необачні дії потопив яхту, опинившись з лакеєм, котрий його врятував, на острові, на якому мешкають тільки дід Микола, баба Уляна та четверо їхніх онуків. Цих персонажів можна потрактувати як казкових дарувальників, які дають героєві чарівний засіб, що пізніше допоможе ліквідувати біду.

У чужому локусі головний герой також перейнятий бажанням, хоча воно набагато природніше – поїсти. Але колишні засоби досягнення бажаного: образи і погрози – тут недієві. Натомість білоручці Сашкові пропонується альтернативний обмін:

Дід Микола. А так! Ми вже старі з бабою на жнивах поратися! От ви нам і допоможіть. А баба моя нам тоді – того... кашку з курчатком! По трудах праведних, значить... [5, 326].

Цю ситуацію можна розглядати, пославшись на поетику казки, – як випробовування героя через прохання про допомогу [8, 40]. І тоді образ діда можна трактувати як міфічного ініціанта. Дідова пропозиція не знайшла спочатку відгуку у Сашка, але голод і добра участь онуки діда Миколи – Марійки (алюзія на сцену зустрічі Іванка з Марічкою із “Тіні забутих предків” Михайла Коцюбинського) сприяли тому, що він поступово змінюється.

Кульмінаційну сцену, яка демонструє зміну у характері Сашка, позначає репліка хлопця в діалозі з лакеєм:

Сашко (кричить). Степане!.. (Засоромився баби Уляни). Я... вас прошу... [5, 333].

У фіналі твору герой постає досконалим як фізично, так і духовно. Проїшовши випробування працею, він отримує найвищу оцінку трудівника, для якого праця – головний моральний критерій: “Слухняне, роботяще” [5, 337], “Золота дитина!..” [5, 343]. Цим також твір Пилипа Капельгородського засвідчує свою подібність до казки, в якій “сюжетний, персонажний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом, але, водночас, саме хронотоп визначає побудову сюжету і всю образну систему” [6, 88].

Натомість для Сашкового лакея, внутрішню суть якого не змінило перебування на острові, нова якість хлопця чужа й неприйнятна:

Степан Іванович. Саша? (Плачучи). Немає вже нашого Саші! [5, 340].

Тобто, тих змін, які відбулися із хлопцем, його слуга не приймає. Так природне виховання простих людей, яких хлопець називає своїми другими батьками, сприяло його перевтіленню: повернуло батькові сина, який позбувся нервозності, що її трактували як найголовнішу шляхетську прикмету. Випробування працею завершилося метаморфозою героя – появою нової здорової і сильної людини. Образ Сашка – своєрідна трансформація фольклорного образу ледаря. Композиція п'єси відтворює схему чарівної казки: герой вирушає із дому, зустрічається із ініціантом, виконує тяжке завдання і повертається додому у новій якості. Випробування загартувало хлопця фізично і укріпило духовно.

Отже, розглянуті п'єси Пилипа Капельгородського тяжіють до поетики народної чарівної казки – в їх основу покладено казковий мотив подорожі за чимось: за чарівною сопілкою, за самим собою. Автор розробив сюжети легендарних та новелістичних казок: “Чарівна дудочка” (“Дудка, яка кличе до повстання”) та “Хто не працює, той не їсть”. Характерно, що, вирушаючи в дорогу, герої письменника, на відміну від персонажів народних казок, ще не усвідомлюють потреби у тому, що вони пізніше здобудуть. Драматургом задіяні і специфічні жанрові засоби казок: наявність чужого локусу, де проходить ініціація, щасливої кінцівки тощо.

Література

1. Андреев Н. П. К характеристике украинского сказочного материала / Н. П. Андреев // Сергею Федоровичу Ольденбургу : [сб. статей]. – Л. : Изд-во АН СССР, 1934. – С. 61–72.
2. Бараг Л. Т. Сюжеты и мотивы белорусских сказок (Систематический указатель) / Л. Т. Бараг // Фольклор. Проблемы историзма. – М. : Наука, 1988. – С. 182–235.
3. Бойко В. Г. Поетичне слово народу і літературний процес: проблема фольклорних традицій в становленні української радянської поезії / В. Г. Бойко. – К. : Наукова думка, 1965. – 336 с.
4. Гончар О. І. Українська література перед шевченківського періоду і фольклор / О. І. Гончар. – К. : Наукова думка, 1982. – 312 с.
5. Капельгородський П. Й. Твори : [в 2-х т.] / П. Й. Капельгородський. – К. : Дніпро, 1982. – Т. II : повісті ; оповідання ; п'єси ; гуморески ; поезії ; публіцистика ; спогади / [упоряд., приміт. Л. Бойка]. – 486 с.
6. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : [монографія] / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Пропп В. Я. Морфология сказки / В. Я. Пропп. – М., 1969. – 125 с.
8. Новикова М. А., Шама И. Н. Символика в художественном тексте / М. А. Новикова, И. Н. Шама. – СПб. : Верже, 1996. – 171 с.
9. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / [сост. Браг Л. Г., Березовский И. П., Кабашников К. П., Новиков Н. В.]. – Л. : Наука, 1979. – 438 с.
10. Українська фольклористика : [словник-довідник] / [уклад. і заг. ред. М. Чернопиского]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
11. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – С. 179–298.
12. Ярмиш Ю. У світі казки : [літературно-критичний нарис] / Ю. Феодосійович. – К. : Радянський письменник, 1975. – 144 с.

Анотація

Стаття присвячена проблемі фольклоризму творчості українського письменника 20–30-х років ХХ століття Пилипа Капельгородського. Автором досліджуються фольклорні елементи в п'єсах драматурга. Аналізуються казкові мотиви, образи, художні прийоми.

Ключові слова: фольклоризм, п'єса, казка, мотив, образ.

Аннотация

Статья посвящена проблеме фольклоризма творчества украинского писателя 20–30-х годов ХХ века Филиппа Капельгородского. Автором исследуются фольклорные элементы в пьесах драматурга. Анализируются сказочные мотивы, образы, художественные приемы.

Ключевые слова: фольклоризм, пьеса, сказка, мотив, образ.

Summary

The article deals with the works of Ukrainian folklore writer 20–30s of the 20th century, Philip Kapelhorodskiy. The author examines folklore elements in his plays, analyzed fabulous motifs, images, art techniques.

Keywords: folklorism, play, fairy tale, motive, image.

УДК 821.161.2–09:22

Бокшань Г. І.,
викладач,
Херсонський державний
аграрний університет

ВІДОБРАЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНОГО СИНКРЕТИЗМУ В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТАХ РОМАНУ-ФЕЄРІЇ ГАЛИНИ ПАГУТЯК “ЗАЧАРОВАНІ МУЗИКАНТИ”

Взаємодія релігійного й міфологічного компонентів у світоглядному універсумі українців і досі залишається актуальним питанням, позаяк бракує систематичних розвідок про вплив прадавніх народних уявлень на формування християнських традицій у православній версії. Відображення духовної культури народу, його світоглядних орієнтирів у художніх творах доцільно вивчати за допомогою етнолінгвістичного підходу, застосування якого може виявитися досить продуктивним щодо до творчого доробку окремих авторів.

Релігійно-філософська напрямна у творах Галини Пагутяк є домінантною, у них простежується послідовне тяжіння авторки до розробки екзистенційно-онтологічної проблематики, тому її романи й зразки малих жанрових форм стають об'єктом дослідження таких феноменів, як самотність і відчуженість (О. Карабльова), місце людини в природі й суспільстві (О. Галаєва), її духовне призначення (А. Артюх). На нашу думку, роман-феєрія Г. Пагутяк “Зачаровані музиканти” є особливо цікавим для дослідження етнокультурних концептів як засобів відтворення духовних векторів. **Актуальність** даної статті зумовлена відкритістю роману до інтерпретації в етнолінгвістичному ключі й недостатністю подібних літературознавчих спроб.

Маємо на **меті** з'ясувати своєрідність відображення християнсько-міфологічного світосприймання українців у низці етнокультурних концептів, художньо артикульованих